

Дудар О.Т.,
к.е.н., доцент,
кафедра економіки підприємств і корпорацій,
Тернопільський національний економічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА У КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ДОВКІЛЛЯ

Постановка проблеми. Людство у процесі свого розвитку тривалий час застосовувало інтенсивні методи ведення сільського господарства, використовуючи ресурси агросфери, різноманітні хімічні речовини у значних кількостях переважно для нарощування виробництва продовольства та сільськогосподарської сировини для промисловості. Такий підхід призвів до надмірного зростання обсягів використання ресурсів та енергії, необхідних для виробництва кожної одиниці продукції, зниження її якісних властивостей, а також до виснаження природного потенціалу і забруднення довкілля.

Нині людство зрозуміло, що подальша руйнація агросфери загрожує його існуванню й усвідомило, що необхідна нова філософія взаємовідносин між людиною і агросферою. Адже ігнорування екологічних чинників у веденні сільського господарства підриває природно-ресурсний потенціал суспільного виробництва, негативно позначається на здоров'ї людини і порушує рівновагу в навколишньому природному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним проблемам екологізації сільського господарства, ведення альтернативних методів виробництва високоякісної органічної продукції, формування попиту на сільськогосподарську продукцію органічного сектора присвячені дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. До найбільш відомих належать наукові праці: В. Андрійчука, В. Артиша, В. Вовка, Т. Зінчук, М. Капштика, М. Кропивка, Є. Милованова, О. Рудницької, П. Саблука, В. Трегубчука, Р. Тринька, М. Окади, А. Подолинського, О. Попової, В. Шлапака, О. Шубравської, Р. Штайнера та інших. Разом з тим, не зважаючи на їх значні наукові результати, в сучасних умовах глобальних змін поглиблених досліджень вимагають теоретичні основи становлення і подальшого розвитку органічного агровиробництва у контексті екологізації навколишнього природного середовища.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних основ формування і визначення місця органічного агровиробництва у системі екологоспрямованих методів ведення сільського господарства, обґрунтування сутності поняття «органічне агровиробництво» за системною побудовою в сучасних умовах викликів глобалізації світової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нероздільність важливих завдань збереження природного середовища та економічного розвитку світової спільноти стали ключовою проблемою на найбільшій в історії людства зустрічі лідерів держав світу під егідою ООН у м. Ріо-де-Жанейро (1992 р.), яка отримала назву "Самміт "Планета Земля", на якій був прийнятий фундаментальний підсумковий документ – Програма дій "Порядок денний на ХХІ століття" (AGENDA-21). Базуючись на основних ідеях і принципах, задекларованих на цій конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, Україна вважає доцільним перехід до сталого розвитку, при якому забезпечується збалансоване вирішення соціально-економічних завдань, збереження сприятливого стану навколишнього середовища і природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутніх поколінь [8, с.137]. Це означає, що сталий розвиток аграрного сектору неможливий без екологізації сільськогосподарського виробництва.

За твердженням Продовольчої і Сільськогосподарської Організації ООН (FAO), яка багато років вивчала наслідки застосування органічних засобів та методів індустріального ведення сільського господарства, майбутнє аграрного розвитку в світі має будуватись виключно на органічних технологіях. Актуальність виробництва екологічно чистої продукції, за визначенням цієї Всесвітньої організації, стоїть на другому місці після ядерного роззброєння [2, с. 12].

Це означає, що для сучасних і майбутніх поколінь перспективною багатофункціональною агроекологічною моделлю, яка базується на сучасному менеджменті агроєкосистем є органічне сільське господарство (біологічне, екологічне)¹.

Теоретичні і методологічні концепції сталого суспільного розвитку на основі екологічних підходів, започатковані видатним українським вченим-економістом та екологом С. А. Подолинським, який зробив великий прорив у розвитку світової економічної думки, порушивши низку принципово нових підходів до аналізу розвитку людства, пов'язавши його із збереженням і нагромадженням енергії. Зокрема, у своїй науковій роботі "Праця людини і її відношення до розподілу енергії" (1880 р.) він

¹ Зокрема, англійською мовою – *organic*, французькою – *biologique*, шведською – *ekologisk*.

наголошував: "... що правильне землеробство є найкращим прикладом корисної праці, тобто роботи, яка збільшує збереження сонячної енергії на земній поверхні" [6, с. 47].

Наукові здобутки С. Подолинського значно випереджали час і не тільки багатьом його сучасникам, а й наступним поколінням, не були достатньо зрозумілими. На початку ХХ ст. його ідеї були підхоплені австрійським вченим, філософом Р. Штайнером (1861-1925 рр.), який сформулював основні принципи біодинаміки – ефективної технології органічного землеробства, яка дозволяє максимально швидко і якісно поновлювати біологічний баланс ґрунту та підвищувати його родючість, які згодом отримали популяризацію в Європі [10, с. 39-40].

Згідно з концепцією біодинамічного землеробства, створеної Р. Штайнером у 1924 р., воно визначається як метод ведення сільськогосподарського виробництва, що базується на ставленні до ферми як до живої системи, яка взаємодіє з навколишнім природним середовищем для сприяння оздоровлення ґрунтів і виробництва продовольства.

Ідеї фундатора української наукової школи фізичної економії С. Подолинського та Р. Штайнера є орієнтиром для сучасної аграрної науки і практики при формуванні екологоспрямованого сільськогосподарського виробництва, для розвитку гармонійних відносин між природою і суспільством.

На противагу інтенсивному методу ведення сільського господарства, аграрна економічна наука переконливою альтернативою розглядає органічне агровиробництво у контексті поліпшення якості природної родючості ґрунтів, розвитку виробництва екологічно чистої продукції для повноцінного і безпечного здорового харчування людей, збереження довкілля. Водночас, потребують узагальнення і уточнення поглядів вчених на сутність, види, значення понять деяких базових категорій, основними з яких є поняття "органічне агровиробництво", "органічна продукція".

Теоретики і практики по-різному тлумачать сутність категорій "органічне агровиробництво" і "органічна продукція". Вони є досить дискусійними з огляду на подібність за багатьма ознаками, які у порівнянні з іншими методами ведення екологоспрямованого сільськогосподарського виробництва.

Поняття "органічне землеробство" (Organic Farming) загальноприйняте в економічній термінології англослов'янських країн ЄС і США й означає такий спосіб сільськогосподарського виробництва, за якого виключається використання синтетичних хімікатів (добрив, пестицидів, антибіотиків тощо) та генетично модифікованих організмів для одержання екологічно чистої продукції [13].

Наукові засади органічного агровиробництва досить вдало викладені в основних положеннях Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (International Federation of Organic Agriculture Movements – IFOAM). За її визначенням, органічне агровиробництво об'єднує всі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно-, соціально- та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції. В основі таких систем лежить використання локально-специфічної родючості ґрунтів як ключового елементу успішного виробництва. Такі системи використовують природний потенціал рослин, тварин і ландшафтів та спрямовані на гармонізацію сільськогосподарської практики і навколишнього середовища [12].

У Постанові Ради Європейського Союзу № 834/2007 від 28 червня 2007 року щодо органічного виробництва та маркування органічних продуктів вказано, що "Органічне виробництво – це цілісна система господарювання, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного різноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин та метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених з використанням речовин та процесів природного походження" [5, с. 1]. Таке трактування дає підстави стверджувати, що метод органічного агровиробництва відіграє двояку роль: економічну – забезпечує специфічний агропродовольчий ринок, який відповідає зростаючим потребам споживачів в органічній продукції, екологічну – створює загальне благо, сприяючи захисту довкілля та зрівноваженого розвитку сільських територій.

О. Попова вважає, що органічне сільське господарство за своєю суттю є взірцевою моделлю сталого агрогосподарювання, за якої найповнішою мірою реалізується багатофункціональність сільського господарства і, насамперед, його соціально-екологічна спрямованість. Дослідник вважає, що практично таке господарювання представляє нову економіку сільського господарства, за якої вдало поєднуються екологічна турбота, економічна раціональність і соціальна логіка [7, с. 186].

У ширшому контексті розуміє органічне сільське господарство В. Вовк, який вважає, що "... це практична реалізація в сфері аграрного виробництва загальної концепції сталого (екологічно і соціально) збалансованого розвитку, що задовольняє потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби" [1, с. 4].

Узагальнюючи існуючі підходи вітчизняних і зарубіжних вчених, поняття "органічне агровиробництво" в сучасних умовах викликів глобалізації та посилення диференціації суспільства слід характеризувати як складану екологічно збалансовану систему органічного сільськогосподарського виробництва, ключовими завданнями якої є ефективне виробництво натуральної продукції, яка має біологічно цінні якості та оздоровчі властивості для забезпечення повноцінного харчування людей і виключає будь-які ризики для здоров'я, сприяє збереженню навколишнього природного середовища.

Усвідомлення зростаючої екологічної загрози внаслідок інтенсивного ведення агровиробництва стимулювало розробку альтернативних моделей землеробства, які краще відповідали б життєвим інтересам суспільства. Одним із засновників ідеології нових форм ведення сільського господарства був японський філософ М. Окада (1882-1955 рр.), який вважав, що "... сільське господарство має вирішувати такі завдання: пропонувати продукти харчування, що не тільки підтримують життєдіяльність, а й поліпшують здоров'я людей; бути економічно вигідним для виробника і споживача; виробляти продукти в кількості, достатній для задоволення потреб зростаючого народонаселення; не порушувати біологічної рівноваги в природі; бути екологічно безпечним; використовувати досить прості, стабільні і доступні методи та засоби ведення господарства" [4, с. 4-5].

Результати дослідження свідчать, що найбільш поширеними в світі альтернативними методами ведення еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва, які краще відповідають життєвим інтересам суспільства є: органічне, орґано-біологічне, біодинамічне, біологічне (екологічне) сільське господарство (рис. 1).

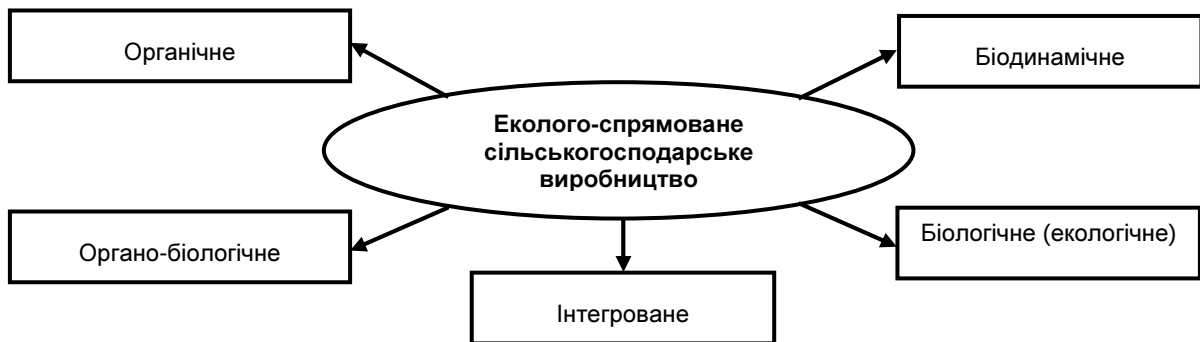

Рис. 1. Місце органічного агровиробництва в системі еколого-спрямованих методів ведення сільського господарства, які використовуються в країнах Європи та США

Джерело: побудовано автором.

Ці моделі ґрунтуються на глибокому розумінні процесів, що відбуваються в природі, спрямовані на поліпшення структури ґрунтів, відтворення їх природної родючості та сприяють утворенню екологічно стійких агроландшафтів. Саме до таких систем сільськогосподарського виробництва належить також і органічне землеробство (Organic Farming).

Як справедливо відзначає Т. Зінчук, "Позитивна динаміка подальшого великомасштабного переходу країн на органічне землеробство мотивується двома основними факторами: по-перше, бурхливим розвитком новітніх технологій в аграрній сфері (зокрема в агроекології та біології); та, по-друге, об'єктивно існуючою потребою суспільства у споживанні екологічно чистих продуктів харчування, зниженні матеріальних та енергетичних затрат, раціональному використанні ресурсного потенціалу сільського господарства" [3, с. 303-304].

Наведені методи ведення еколого-спрямованого ведення сільськогосподарського виробництва мають свої особливості застосування. Так, найбільш характерною особливістю застосування органічного агровиробництва є те, що вирощування сільськогосподарських культур здійснюється без застосування синтетичних добрив, пестицидів, стимуляторів росту, тобто при повній відмові від засобів хімізації. Європейське та американське біологічне рослинництво дозволяє використовувати гній, компости, кісткове борошно, "сірі" породи (доломіт, глауконітовий пісок, крейду, вапно, польовий шпат). Для боротьби із шкідниками сільськогосподарських культур застосовують піретрум, часник, тютюновий пил. Крім цього, велике значення надається сівозміні, в якій використовують бобово-злакові травосумішки як зелене добриво.

Орґано-біологічне ведення виробництва зосереджене на прагненні до створення "живого і здорового ґрунту" за рахунок підтримки й активізації його мікрофлори. Із добрив використовують тільки органічні (гній, сидерати) та деякі повільно діючі мінеральні добрива (томасшлак, базальтовий пил).

Біодинамічний спосіб ведення землеробства є найбільш поширеним у Німеччині, Швеції і Данії. Його мета – вирощування сільськогосподарських культур, яке здійснюється з урахуванням не тільки природних (земних), а й космічних ритмів, оскільки все живе – це добре збалансоване ціле, що перебуває у взаємозв'язку із космосом. При цьому, спеціальні біологічні препарати повинні додати рослинам необхідні сили й активізувати певні процеси в ґрунті.

Біологічне (екологічне) землеробство (Франція, Польща) забезпечує суворе обмеження застосування пестицидів і гнучке відношення до питання про мінеральні добрива, при цьому дозволяється використовувати лише органічні та нетоксичні препарати (ефірні олії, порошки, настої з водоростей тощо). Застосовують ці препарати з урахуванням механічного складу ґрунтів та інших умов.

Спробою вдалого поєднання кращих сторін традиційного і альтернативного землеробства слугує запропонований методичний підхід польськими економістами [11, с. 23-24] щодо ведення

інтегрованого землеробства для виробництва рослинницької продукції з врахуванням екологічних вимог і економічних інтересів суб'єктів господарювання (рис. 2).

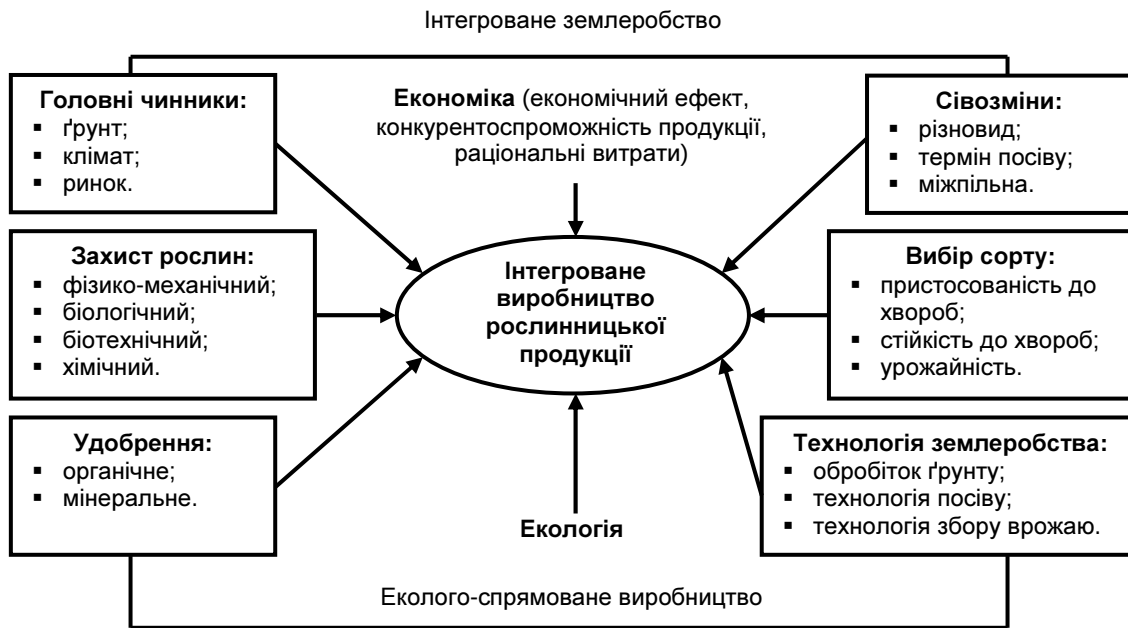

Рис. 2. Схема основних елементів системи інтегрованого виробництва рослинницької продукції

Джерело: побудовано автором за матеріалами [11, с. 24].

Різноманітні небезпеки і ризики для здоров'я людей при надмірно інтенсивному традиційному агровиробництві, глобальні потреби пов'язані з дотриманням екології та водночас зростаючий попит на сільськогосподарську продукцію і продукти харчування в світі спонукають до розвитку сільськогосподарського виробництва на інтегрованій основі у майбутньому.

Посилена увага до якості та безпеки агропродовольчої продукції зумовлена зростанням споживчих ризиків у зв'язку з використанням досягнень у галузі біотехнології та, як наслідок, масовим поширенням відносно нового товару – генетично модифікованої продукції. Аналіз російських вчених засвідчує, що протягом останніх 10 років 8,5 млн. фермерів вирощували трансгенні модифіковані сільськогосподарські культури на площах близько 405 млн. га у 17 країнах світу [9, с. 37].

Трансгенна продукція набуває дедалі більшого використання у виробництві продуктів харчування та кормовиробництві. Найбільше комерційне поширення дістали такі генетично модифіковані рослини – соя, ріпак, кукурудза, помідори, картопля, тютюн та ін. У структурі їх посівів лідирує соя (62%), далі йдуть кукурудза (23%), бавовна (12%) і ріпак (7%). Серед промислово вирощених ГМ-рослин частка стійких до гербіцидів становить – 75%, до шкідників – 17%, до гербіцидів і шкідників – 8%. Щорічний приріст посівних площ під генетично модифіковані культури перевищує 10%.

Розвиток світових тенденцій стосовно екологічно-спрямованого ведення сільського господарства, динамічне зростання попиту споживачів на продукцію органічного агровиробництва дає підстави розуміти органічне агровиробництво не як готовий і сформований метод, а значно ширше – як перспективний шлях розвитку сільського господарства.

Органічне агровиробництво є з одного боку проявом нової філософії щодо формування взаємовідносин між людиною, її діяльністю та навколишнім природним середовищем, з другого – ринковим явищем, яке повинно виконувати вимоги, які диктує сучасний агропродовольчий ринок. Тільки в такий спосіб можна сформувати науково обґрунтовані організаційно-економічні засади для органічних методів виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

З економічної точки зору, важливим початковим етапом організації органічного агровиробництва виступає системна його побудова за цілісним методичним підходом. За своєю суттю така побудова означає свідоме і цілеспрямоване формування логічної послідовності окремих етапів здійснення процесів виробництва органічної продукції. Головним принципом раціональної організації органічного виробництва є така його системна побудова, за якої усі ланки виробничо-збутового ланцюга потрапляють у поле зору оцінок кінцевого споживача і саме він визначає конкурентоспроможність органічного господарства, його продукції на внутрішньому і зовнішньому агропродовольчих ринках продуктів органічного походження.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на сучасному етапі глобалізації економіки органічне агровиробництво представляє собою цілісну, найвищою мірою складну і динамічну еколого-

економічну систему, яка складається з множини взаємозалежних і взаємодіючих підсистем різних рівнів з розгалуженою мережею прямих і зворотних зв'язків у загальному ланцюгу "органічне виробництво – підготовка органічної продукції та продуктів харчування до реалізації – реалізація товарів органічного походження кінцевому споживачу".

Бібліографічний список

1. Вовк В. Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегії на майбутнє / В. Вовк // Проект аграрного маркетингу. – Л.: – 2004. – С. 4.
2. Гармашов В.В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В.В. Гармашов, О.В. Фомічова // Вісн. агр. науки – 2010. – №7. – С.11-16.
3. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія / Т.О. Зінчук. – Житомир: ДВНЗ "Державний агроєкологічний університет", 2008. – 384 с.
4. Кобець М.І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / М.І. Кобець // Проект "Аграрна політика для людського розвитку". – К.: – 2004 – 22 с.
5. Офіційний вісник Європейського Союзу (Official Journal of the European Union OJ L 189, 50 – випуск, 20.07.2007 р.).
6. Подолинський С.А. (Сергій Андрійович Подолинський). Вибрані твори / С.А. Подолинський. К.: Поліграф-Сервіс– 2008. – 128 с.
7. Попова О.Л. Сталый розвиток агросфери: політика і механізми / О.Л. Попова; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К.: 2009. – 352 с.
8. Програма дій "Порядок денний на ХХІ століття" / ВГО "Україна порядок денний на ХХІ століття". – 2000. – 360 с.
9. Чесси Б. Биотехнологии и агропроизводство / Б. Чесси, В. Парротт, В. Роуш // Экономика сельского хозяйства России. – 2007. – № 1. – С. 36-37.
10. Штайнер Рудольф. Духовнонаучные основы успешного развития сельского хозяйства / Рудольф Штайнер // Сельскохозяйственный курс. – Калуга, изд. «Духовное познание», 1997. – 172 с.
11. Nieder H. Uposzechnienie tzw. Zintegrowanej uprawy roślin w REN. Rolnictwo na Świecie, nr 9. 1987.
12. Organic Agriculture and Food Security (IFOAM Dossier 1, 2002). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifoam.org/organic_facts/food/pdfs/OA_foodsecurity.pdf
13. Organic agriculture, environment and food security. N. El-Hage Scialabba, C. Hattam (ed.) – Rome: FAO, 2002. – 252 p.

Анотація

У статті досліджено теоретичні основи формування і визначено місце органічного агровиробництва у системі екологоспрямованих методів ведення сільського господарства, обґрунтовано сутність поняття "органічне агровиробництво" і перспективи його подальшого розвитку в сучасних умовах викликів глобалізації світової економіки.

Ключові слова: екологізація, органічне агровиробництво, органічна продукція, інтегроване виробництво, система, екологічний менеджмент, агросфера, довкілля.

Аннотация

В статье исследовано теоретические основы формирования и определено место органического агропроизводства в системе экологонаправленных методов ведения сельского хозяйства, обосновано сущность понятия «органическое агропроизводство» и перспективы его дальнейшего развития в современных условиях глобализации мировой экономики.

Ключевые слова: экологизация, органическое агропроизводство, органическая продукция, интегрированное производство, система, экологический менеджмент, агросфера, окружающая среда.

Annotation

The article examines the theoretical foundations of the formation and the place of organic agricultural production system environment aimed farming methods, the essence of "organic agricultural production" and the prospects for its further development in today's challenges of globalization of the world economy.

Key words: greening, organic farming, organic production, integrated production system, environmental management, agrosphere scores.